

Babək Əhmədi

Təbriz bazarı-dözümlü memarlıq İranın şəhər ərazisində**XÜLASƏ**

Əhalinin sayı artdıqca daha çox enerji və resurs istifadə edilir və bu da ətraf mühitin çirklənməsinə səbəb olur. Enerji böhranı və ətraf mühitdə qlobal dəyişikliklər bir çox vacib məsələlərdən birinə çevrilmişdir. Ətraf mühitin qorunması onun dözümlülüyünün artmasına önəmli təsir göstərir. Dözümlü memarlıq və urbanizm ətraf mühitə insan təsirinin minimuma endirilməsi məsələlərinə səbəb olur. Ətraf mühitlə uzlaşmasını və müsbət təsirlərini nəzərə alaraq xalq memarlığının geniş yeni həll yolları təqdim etdiyini qeyd edə bilərik. Bu tədqiqat işi İranda olan xalq memarlıq abidələri nümunələrini nəzərdən keçirir. Bu tədqiqat işinin məqsədi İranda şəhər sahələrinin analizindən ibarətdir, məsələn Təbriz şəhərində bazar, digər sahələr, məsələn Saray, timşə və hücrə. Bazar mədəni, sosial, ticari, təhsil və sanitariya sahəsidir, onun rolu əlaqəli və təhlükəsiz şəhər sahəsinin yaradılmasından ibarətdir.

Tədqiqat işinin ikinci fəslində inşaat sahələrinin dözümlü, memarlıqda dözümlülük və memarlıq nəzəriyyəsində təcrübə ilə əlaqədən bəhs edir. Bazar şəhərin müxtəlif sahələrinin bir yerə cəmlənməsinə şərait yaradır və qarışıq strukturun əlaqə edilməsinə köməklik göstərir, belə ki, adaptasiya bacarığı, sahələrin çevikliyi və insanların şəhərə məxsus olmaları hissini yaradır.

Açar sözlər: Təbriz, memarlıq, bazar, timşə, urbanizm, hücrə.

Бабек Ахмеду

Базар Тебриза, развитие архитектуры и урбанизм в Иране**РЕЗЮМЕ**

Энергетический кризис и загрязнение окружающей среды являются одной из важнейших проблем современных городов. Статья посвящена разрешению этих проблем посредством анализа архитектурных памятников города Тегриза. Кроме того, показана связь теорией архитектуры с практикой.

Ключевые слова: Тегриз, архитектура, базар, урбанизм, тимче, келья

UOT 72.01.03\09\479.24

Ə.M.Xeiri

Kheiri.ali@gmail.com

Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti

ƏBAZƏR DƏSTCERD OLYA İMAMZADASI

Dəfn edilmə mərasimlərinin öyrənilməsi etnoqrafik araşdırmalarda və ibtidai cəmiyyətlərin tarixinin tədqiq edilməsində böyük təsirə malikdir. çünki, tarix boyu ölüm insan üçün bir sehirli və gizli amil olmuş, onun təcrübə və tanıma yolu isə yuxu və xurafatlar, insanların özlərinin qoşduqları dastan və əfsanələr olmuşdur.

Xalqların dəfn olunma mərasimlərinin növlərinə təsir edən ən mühim biliyi onların axirət inamları və insanların ölümə olan baxışları idi.

Hər bir ölkədə və hər bir tarixi dövrdə dəfn edilmə mərasimlərinin növü həmişə həmin ölkələrdə mövcud olan əqidələrin, adətlərin, ənənələrin və inamların göstəricisi olmuşdur.

İslam Dünyasında Dəfn Mərasimləri

İslam dünyasını gəzməyə gələn hər bir turist İslam ölkələrinin şəhər və kəndlərində olan saysız-hesabsız məqbərələr gördükdə heç bir şübhə olmadan heyratə gəlir. Bu məqbərələrin islam ölkələrinin arxitekturasının formalaşmasında payı aydındır ki, Avropa ölkələrindəki məqbərə və movzoleylərin payından çoxdur. Bu ölkələrdə dünyadan köçənlərin xatirə tikililəri daha çox heykəllər şəklindədir. Ola bilsin ki, bu fərq müsəlmanın heykəltəraşlığa olan ikrəh hissindən əmələ gəlmişdir. Amma elə edilməməlidir ki, müsəlmanların məqbərələrinin tikilməsinə meyli onların heykəltəraşlıq ilə müxalifəti səbəbinə yaranmışdır. Müsəlman məqbərələrinin bəzi ictimai və dini xüsusiyyətləri vardır, onları heykəltəraşlıq yolu ilə ləğv etmək olmaz və bu xüsusiyyətlər islam ölkələrində məqbərələrə qarşı daimi bir sevgi yaratmışdır. İndi görək bu sevgi necə əmələ gəlmişdir.

Əvvəldə şərait açıq şəkildə xoşagələn deyildi. Həzrəti Məhəmmədi (s.a.v) özü üçün nümunə hesab edən müsəlmanların ilk qrupları şiddətlə hər hansı yas və dəfn mərasimlərinin əleyhinə çıxırdılar, baxmayaraq ki, Quranda bu barədə heç nə deyilməmişdir. Çoxlu sayda hədislər bu müxalifətin göstəricisidir. Ağlamaq və şivən qoparmaq, paltar cırmaq, başa torpaq və kül tökmək və bütün bunlara oxşar yas mərasimləri pisləmişdir. Əllamə Həmədani öz vəsiyyətnaməsi yazarkən göstəriş vermişdi ki, heç, kəs yüksək səslə onun üçün ağlamasın, heç kəs üzünü cırmasın və yanaqlarına zərbə vurmasın. O göstərmişdir: “Mənzil qara ilə örtülməməlidir, bir şey sındırılmamalıdır, bir ot kökündən çıxarılmamalıdır və bir bina dağıdılmamalıdır.” Həmçinin göstəriş vermişdi ki, onu naxışı olamyan və qızıl saplı tikişi olmayan üç parsa ağ Misir parçasına kəfən tutsunlar. Dəfn edilmə mərasimi ziyafətləri də qəbahət sayılırdı. Əvəzində ona təkid edilirdi ki, ölünün cəsədi çox tez torpağa tapşırılsın. Çünki peyğəmbər buyurmuşdur: “Tezliklə öz narahatlıqlarını unutmaq möminlər üçün bəyənildir. “Qəbirlər üzərində hər hansı tikili ucaldılmamalıdır, əksinə qəbir tezliklə torpaq ilə eyni səthdə olması lazımdır. Qəbrin sadəliyi və torpaq ilə eyni səthdə olamsı Qurani-Kərimin iyirminci surəsinin əlli beşinci ayəsində deyildiyi kimi (“Sizi torpaqdan yaratdım və torpağa qaytaracağa, sonra yenidən torpqaqdan dirildəcəyəm”) möminlərin ölümündə bərabərliyinin göstəricisidir. Bu sadəlik, qəbirə torpağın tökülməsi kimi İslam adəti ilə həmahəngdir.

Hədislər göstərir ki, Həzrət Məhəmməd (s) çalışırdı ki, qəbirlər üzərində, xüsusən öz qəbri üzərində hər hansı bir əlamət və ya nişan qoyulmasının qarşısını alsın. Əvvəldə, peyğəmbər (s) həzrətlərinin əmrlərinə böyük hörmətlə yanaşırdı və özü vəfat etdikdən sonra evinin otaqlarının birində torpaq altında dəfn edildi ki, dəfn mərasimlərinin məscidlərdə keçirilməsi adət halını alsın. Onun ölümündən bir nəsillik zaman keçdikdən sonra onun dəfn yerinin yanında xüsusi bir binanın tikilməsi ilə əlamət qoyuldu və peyğəmbərin (a.s.) ölümündən sonra təxminən yetmiş il sonra onun qəbri əməvi xəlifəsi Birinci Vəlidin tikdirdiyi məscid ilə birlikdə müqəddəs məkana çevrildi. Aydın baxışların olmasına baxmayaraq İslam dininin əvvəlində yayılmış dəfn yerlərinin sadəliyi adəti bir kənara qoyuldu. Bir neçə kiçik şəraitdən başqa artıq keçmiş nümunə kimi qəbul edilmədi. Qeyd edilənlər əsasında elə təsəvvür edilməməlidir ki, bütün dünyada məqbərələr sürətlə yaranmağa başladı. Xəlifələrin nümunəsi nəzərə alınmaqla az sayda adam istisna olmaqla qalan müsəlmanlar islamın yaranmasının ilk illərində adi qəbirlərdə dəfn olunmuşlar. Bu elə bir zamanda idi ki, cəsədlərin yandırılması adət deyildi. Müəyyən dərəcədə demək olar ki, dəfn memarlığına qarşı ümumi rəyin antipatsiyası qalib gəlmişdi. Hicri-Qəməri tarixi ilə 3-cü əsrə qədər Abbasi xəlifələrinin bəzisi ən azı öz evlərinin içində dəfn edilirdilər.

İranda məqbərənin ibtidai formaları.

Təxminən sonsuz olan müxtəlifliklər azalmağa və öz yerini əsaslara və ümumilərə verməyə başlayanda müşahidə olunur ki, yalnız iki əsas forma İran məqbərə memarlığı tarixində müşahidə olunmaqdadır. Bu iki forma bürclü məqbərələrdən və Günbəzli dörd künc məqbərələrdən ibarətdir. Bu araşdırmada adı çəkilən iki formanın tərkibi Urgəncdəki Təkeş məqbərəsi kimi nəzərə alınmış və özünü bu klassifikasiyadan ayıran bir və ya iki forma, buna baxmayaraq, təfəsilatı ilə şərh edilmişdir. Nümunələrdən biri həzirə, yaxud dəfn həyəti və ya ərazisidir. Herat yaxınlığındakı Güzərgah məqbərəsi hicri-qəməri tarixi ilə 828-ci ilə (1415 miladi) aid olmaqla gözəl nümunələrdən biri sayılır. Xoşbəxtlikdən bu cür istisnalar onun düzgünlüyünü zəifləməmiş və bu şərhədən çıxarıla bilər.

İlk yanaşmada, bir səkkiz güşəli Günbəzlini ortaya qoymaqla daha əsaslı bir problem yaranır ki, əslində bir növ tamamilə adi haldır. Məgər qeyd edilmiş növ klassifikasiyanı təşkil etməməlidir mi? Mümkün olduğu qədər ziddiyətli nəzərə çarpır. Bu forma Günbəzli dörd güşəli bina növlərindən biri kimi klassifikasiya edilməlidir. Günbəzli dördgüşəli binanın köklərinin müxtəsər şərhli bürcü olan məqbərələrdən fərqli olduğu kimi bu məsələni aydınlaşdırır.

Zahirən Günbəzli dörd bucaqlı binanın iki cəhətli mənşəyi olmuşdur. Belə ki, dəqiq araşdırmalar göstərir ki, bu iki məkan əslində bir mənşəyə açıılır. Ola bilsin bu atəşgahın bir dayağı sasanilər zamanı yayılmış olan dörd tağlı bina olsun. Bu zaman dörd bucaqlı səthi planlaşdırılma onun dörd mehvərli girişini kəsir və bir Günbəz ilə örtür İslam istilasından sonra bütün İranda bu binaların geniş təsiri belə memarlığı İslam İranındakı həmin növdən olan başqa məqbərələr üçün aydan bir layihəyə çevirir. Bununla belə, məsələ göründüyü kimi sadə deyildir. İslam ölkələrində tapılmış oxşar məqbərələr elə quruluşlarda mövcuddurlar ki, atəşpərəstlərin ona təsiri gözə dəymir. Buna görə bu cür hallarda və bu məsələnin İranda mövcud olması ehtimalı həmin İslami Günbəzli dörd bucaqlı binaların köklərinin təyin edilməsində əhəmiyyətli rol oynaya bilər. Yəni, İslamdan əvvəlki dövrdə soqidianlıların sümüklərinin qablarında saxlandığı antik qəbirlər nəzərdə tutulur. Burada İslamdan əvvəlki dövrdən islamın zuhur etdiyi dövrə doğru hərəkət edərək memarlıq baxımından bütöv formada davamlı bir təcrübə təqdim olunur. Halbuki, atəşpərəst dörd tağlıların təqdim etdikləri etimologiya gözlənilməz və mühim dəyişikliyin təminatçısıdır. Əlavə olaraq, antik məqbərələr və kilsələr, xaç suyuna çəkilmə yerləri ondan ayrılmış olan xristian və ilk Bizans şəhid binaları heç bir halda məhdud deyildir. Halbuki, dörd tağlı mərkəzləşmiş Günbəz şəkilli ayrı bir memarlığı göstərir. Bu minval ilə, İslam İranının yayılmış ibtidai görüntülərindən biri dörd güşəli bina idi. Lakin, zaman keçdikcə və inkişafın təbii prosesləri ilə geniş mərkəzləşdirilmiş layihə (plan) özünü tələb olunan yerini İran torpağında Günbəzli səkkiz bucaqlılarda tapdı. Səkkiz bucaqlı binalar, mərkəzi ocağın ehtiyaclarını bir daş tabutun mərkəzində yerləşdirməklə və onun ətrafında fırlanmaq (təvaf) üçün maksimum fəzanın yaradılmasını təmin etməklə maksimum fəza məqsədlərini və başqa memarlıq tədbirlərini uyğunlaşdırma bildilər. Dörd bucaqlı binanın forması isə kəndlərdə özünə bir qədər artıq fəza yarada bilirdi və bəzək tədbirlərinə şəkil və formadan daha çox kömək edirdi. Bu şəkildən olan binaların Günbəzli səkkiz bucaqlılarla əvəzlənməsi ilə məqbərələrin ziyarət və pərəstis yerinə çevrilməsi şiddətləndi. Bu məsələ, gələcəkdə daha çox araşdırma aparılmasını tələb edir. Bu çevrilməni göstərən əlamət o oldu ki, dörd güşəli binaların ifa etdikləri vəzifələri bu köçürmənin əhatəsindən istifadə etməklə səkkiz bucaqlı binalar ifa etməyə başladılar.

İran dəfn mərasimlərinə aid olan abidələrin növü baxımından əla bir mövqeyə malikdir. Əlbəttə, İran belə abidələrin sayı baxımından Misir kimi bir dövlətə çatmaz, lakin abidələrin və əşyaların növü baxımından əla bir mövqeyə malikdir.

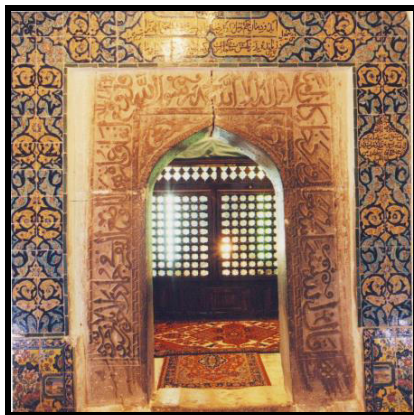
Müxtəlif cəhətlərdən Məşhəd, Qum və ya Qəzvin kimi böyük şiə müqəddəs məkanları da qeyd edilənlər ilə tam uyğunluğa malikdir və bəzi hallarda xüsusi şərtlər hakim olur. Onların ölçüləri bir neçə sünni məqbərəsindən başqa şiə məqbərələrdən fərqlənir. Əlavə olaraq, orada dəfn olunmuş imamların çox uca məqamları vardır. Dağlıq ərazilərdə yeni daş dövründən başlayaraq dəfn hadisəsində daşlardan istifadə etmək mövcud idi. Qeyd edilənlər əsasında elə təsəvvür edilməməlidir ki, bütün dünyada məqbərələr sürətlə yaranmağa başladı. Bu gün İranda imamzadələrin çoxu məscidləri əvəz edir.

Əbazər İmamzadəsi

Əbazər İmamzadəsi Qəzvinin şimalındakı Dəstcərd Olya kəndində yerləşir. Yerli əhalinin etiqadına görə İmam Cəfər Sadiqin övladının qəbridir. Hal-hazırda eyvanı və məscidi bərpa olunmaqda olan İmamzadənin binası kvadrat şəkilli bina olub, adi daşlardan tikilmişdir və sonralar əlavə edilmiş kimi görünən giriş otağı vardır. Xanəgahın daxili ölçüləri 4x30 metr olub, yan fəzalarla üç əlaqəsi vardır. Onun şərq girişi əsas olub, iki başqa girişi sonradan tikilmişdir. Xanəgahın yeddi rəngli Qacar növündən olan kaşı plintusu vardır. Bu baş daşının tamamilə oxuna bilməyən kitabəsi vardır. Kitabənin yazısına əsasən qəbir Sədr Cahan adı ilə məşhur olan Qazan

Xanın vəziri Sədrəddin Əhməd Xalediyə mənsubdur. Şərq qapısının iki nəfis şəkildə yonulmuş daş lövhəsi vardır. Kitabənin və lövhənin üzərindəki tarix hicri-qəməri tarixi ilə 640-cı ili göstərir. (1243-cü il). Hər iki tərəfdəki giriş qapılarında daş şəbəkə vardır. Şəbəkələrin birində yazı vardır. Başqa bir kitabəsi olan daş giriş otağının şimal tərəfində yerləşmişdir. Daşın eni 60 sm-dir. Uzunluğu isə bütün tərəfi tutmuşdur. Bu kitabə də hicri-qəməri tarixi ilə 693-cü ilə aiddir (1293-cü il). Belə görünür ki, əvvəllər başqa yerdə olmuş, sonralar isə binanın formasının dəyişməsi səbəbinə buraya gətirilmişdir. Binaanın gümbəzi iki örtüklüdür və xaşxaşlığı yoxdur. Kitabələrle birlikdə dirəklərin forması belə bir nəzəri təsdiq edir ki, bina hicri-qəməri tarixi ilə yeddinci əsrə aid olmuşdur və sonralar dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Binaanın gümbəzi Səfəvilər dövrünün axırına Qacarlar dövrünün əvvəlinə aid etmək olar. Gümbəzin kaşı işləri Qacar dövrünə aiddir.

Qəzvin camaatının çoxunun ehtiram bəslədiyi bu məqbərə Qəzvinin şimal-şərq yüksəkliklərində, gözəl iqlimə malik dağlıq yerdə yerləşmişdir. Bu dağlıq yerin soyuq iqlimi nəzərə alınaraq çoxlu sayda insan ziyarət və qısa müddətli istirahət üçün buraya gəlirlər. Xanəgahın və ona aid binaların yerləşdiyi bu geniş əraziyə yetişmək üçün daş pilləkənlərlə yuxarı çıxmaq lazımdır. Pilləkənləri qalxdıqdan sonra zəvvarların yaşaması üçün nəzərdə tutulmuş otaqların tikildiyi bir açıqlığa çıxmaq olur. Elxanilərə aid daş işlərinə malik olan bu binanın vəziyyəti hal hazırda yaxşıdır. (1-5-cu şəkillər)

1-ci Şəkil. İmamzadə Əbəzərin örtüyü.

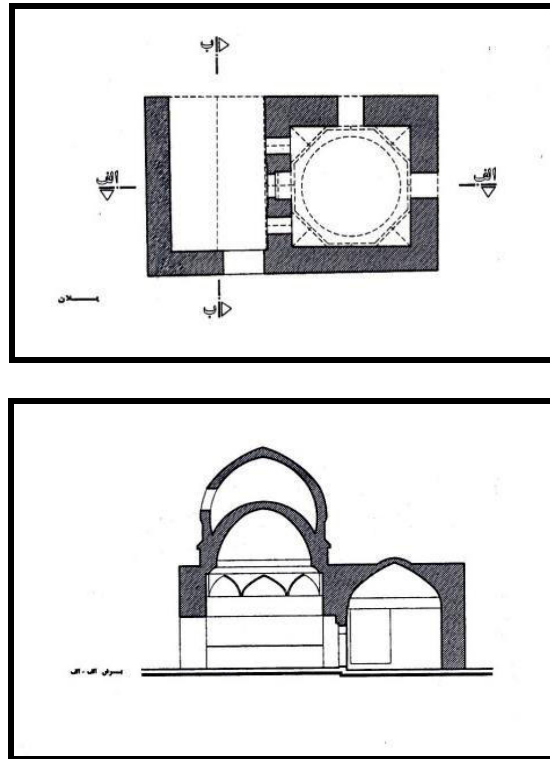

2-ci Şəkil. İmamzadə Əbəzərin gümbəzi.

3-cü Şəkil. İmamzadə Əbəzərin uzaqdan görünüşü.

Açar sözlər: tarix, memarlıq, Qəzvin şəh., İmamzadə, məqbərə

4və5-ci Şəkil. İmamzadə Əbazərin planları.

ƏDƏBİYYAT

1. Şəkil və naxışların siyahısı, Tehran, Tehran ostanının mədəni irs və turizm idarəsinin sənədləri, 2005-ci il.
2. İran yollarının atlası. Tehran, Coğrafiya və kartoqrafiya müəssisəsi, 2006.
3. Qəzvin bütün fəsillərdə gəzinti yeridir. Qəzvin, Mədəni İrs təşkilatı, Qəzvin ostanının turizmi və tətbiqi incəsənəti, Qəzvin 2005
4. Amuzqar Jalə.İranın əfsanəvi tarixi Tehran, Universitetlərin humanitar elmlər üzrə araşdırma və kitab nəşri təşkilatı, 1995, I-ci nəşr.
5. Bozorg Mehri Zəhrə və ustad Pirniya Məhəmməd Kərim, Tehran abidələri və arkaları. Tehran, 24-cü nömrə. 1994-cü ilin payızı.
6. Həzrəti Məhəmməd Əli. Cənnət darvazasına bir qapı. Qəzvin ostanı turistləri üçün bir göstəriş. Qəzvin ostanı turistləri üçün bir göstəriş. Qəzvin, Mədəni irs təşkilatı, Qəzvin ostanının əl sənayesi və turizm, 2005.
7. Həzrəti Məhəmməd Əli. Qəzvin İran tarixi və təbiətinin güzgüsüdür. Qəzvin ostanının turizm idarəsi, 2003-ci il.

Ali Heiri

Imamzadeh Abazar (Dastjerd e Olya)

SUMMARY

Over a wide highland culminated in the mountainous valleys and plains and in the 15th km of the northeast of Qazvin there is a small and lovely building which is known as Imamzadeh Abazar.

In addition to the shrine of Imamzadeh in the east of the tomb ,there is a cubic tombstone belonging to Sadr Jahan who was the minister of Ghazan Khan , is decorated both with embossed lines and designs, on which a reicular stone window has been installed.

Key words: history, architecture, town Qazvin, Imamzadeh, mausoleum

Али хеури

Абазар Дестчерд Олиа Имамзаде

РЕЗЮМЕ

В статье описывается о Абазар Имамзаде, расположенный на гористой местности севера Газвина в селении Дастчерд Олиа, Квадратной формы этом мавзолее имеет двухъярусный купол и украшен семицветным плитусом. Предполагают, что строение было построено в VII веке и в последующие века подвергался преобразованиям.

Ключевые слова: история, архитектура, город Газвин, Имамзаде, Мавзолей

UOT72.01.03./09/:479.24

S.S. Xoşniyyət

Saed_kh_ar@yahoo.com

Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti

TƏBRİZ BAZARININ QURULUŞU VƏ FORMALAŞMASI

Təbriz bazarı qədim zamanlardan bəri Təbrizdən söz açılan zaman şəhərin genişliyi, əhəmiyyəti və böyüklüyünün bariz nümunələrindən biri kimi insan təsəvvüründə canlanır. Təbriz şəhərinin coğrafi mövqeyi bu şəhəri qədimdən indiki zamana qədər sivilizasiyaların kəsişmə nöqtəsinə çevirmişdir. Çindən Avropaya və Misirdən Suriyaya qədər şərq-qərb və şimal-cənub nəqliyyat marşrutları məhz Təbrizdən ötürüb keçmişdir. Beləki, Təbriz ipək yolu istiqamətində yerləşən ən böyük şəhərlərdən biri olmuşdur. Bütün bu imtiyazlar, coğrafi nöqtəyi-nəzərindən seçilmiş və əhəmiyyətli mövqe, yaşıllıq və abadlıq, yaxınlıqda yerləşən Urmiya gölü Təbrizin böyük və abad mərkəzlərdən birinə çevrilməsinə gətirib çıxaran amillər sayılır. Səbəbsiz deyil ki, tarix kəsiklərindən Təbrizdən nə zaman söz açılsaydı onun bazarı barədə də əhatəli və dolğun şəkildə məlumat verilmişdir. Başqa sözlə Təbrizin tarixini onun məşhur bazarı ilə konkret olaraq şərh etmək olar. Bu bazar özünə məxsus memarlıq göstəricilərinə və nümunələrinə malikdir. Bunlara misal olaraq İranda və ümumilikdə dünyada misilsiz incəsənət və tarixi nümunələrdən sayılan “Sahib Abad Meydanı” və “Həsən Padşah” komplekslərini göstərmək yerinə düşər. Bu komplekslər İsfahanda “Nəqşi cahan meydanı” kompleksinin layihələndirilməsi üçün nümunə rolunu oynamışdır.

Açar sözlər: Təbriz, Bazar, Tarixi şəhər, Rasta Bazar (cərgə)

Giriş

Bazarın konstruksiya və quruluşunda müxtəlif və çeşidli məkanlar - məscidlər, sərəlar, Hüseyiniyyə (ibadət və mərasim məkanı), karvansaraylar, dini mərkəzlər, məktəblər, qalalar, müdafiə istehkamları, bunlardan başqa qəhvəxana, hamam və satış mərkəzləri - mövcuddur. Bazar elementi İslam şərqinin şəhərlərinin əsilliyi və orijinallığının tanıtılması üçün ən yaxşı və optimal meyar rolunu oynayır. Bu bazarı digər ölkələrdə mövcud olan buna oxşar məkanlarla müqaisə etdiyimiz zaman belə bir qənaətə gələ bilərik ki. İtaliya, Fransa və digər dünya ölkələrində şəhər meydanlarının formalaşması hakimiyyət binaları və hər halda ümumi qərarların qəbul edilməsi prosesində iştiraka və iqtisadi əhəmiyyətə əsaslanmışdır. Lakin İrandakı bazarlar bütün həlledici amillərin bir araya gəlməsi məkanı olmuşdur. Əslində iqtisadi, ictimai, dini və əsas mədəniyyət mərkəzlərinin bazar adlanan vahid bir məkanda cəmləşməsi İrana məxsus fenomenlərdəndir. İranın qədim şəhərlərində yerləşən bazarlar heç vaxt əvvəlcədən mükəmməl bir şəkildə layihələndirilməmişdir və məkan və istifadə nöqtəyi-nəzərindən çoxsaylı dəyişikliklərə meyilli olmuşdur.